

Peter van Inwagen Quine meta-ontológiájáról

András Ferenc 2020. február

Peter Van Inwagen: Meta-Ontology (1998) Erkenntnis 48: 233–250.

Az eredeti szöveg innen letölthető: <http://www.andrewmbailey.com/pvi/Meta-ontology.pdf>

Inwagen közvetve három dolog mellett is leteszi a garast. Azt állítja, hogy 1. egyfajta meta-ontológiát ismertet; 2. Szerinte ezek Quine nézetei, melyek az ontológiája mögötti előfeltevések; 3. hisz abban, hogy ez a meta-ontológia igaz, de legalábbis helyes, vagy védhető. (Mellékesen megjegyzem, hogy Inwagen jelentős keresztény gondolkozó is, egy ideig a keresztény filozófusok társasága elnöke is volt. https://en.wikipedia.org/wiki/Society_of_Christian_Philosophers)

Zavarban vagyunk, mivel a következő ördögi körbe kerülünk. Inwagen azt kérdezi önmagától és az olvasójától: mit kérdezzünk, amikor azt kérdezzük, hogy miféle dolgok léteznek a világon? Ugyanis a sorozat folytatható: mit kérdezzünk, amikor azt kérdezzük, hogy mit kérdezzünk, amikor azt kérdezzük, hogy miféle dolgok léteznek a világon? stb. Végtelen regresszusba kerültünk, de hol álljunk meg? A távolból halljunk Wittgenstein intését: a kérdéseknek véget kell érnie valahol. Igen, de hol?

Nyilván logikai-fogalmi elemzésről van szó, a 'létezés' és a 'van' szavak jelentéséről, egymáshoz való viszonyáról, más hasonló fogalmakhoz való kapcsolódásáról. Ennek során nyelvi intuíciónkra támaszkodunk, és a válasz leíró jellegű lesz a tisztázott kérdéseknél, ezzel szemben előíró jellegű, a homályban maradt, nehezen kibogozható kérdéseknél. Hiszen mint sok esetben, itt is az a helyzet, hogy a nyelv nem tudományos és filozófiai viták, elmélkedések céljára jött létre, hanem a mindennapi lét alkotórészeként. Jobban használható alkudozásra vagy udvarlásra, mint metafizikai elemzésre. Így nem meglepő, hogy amikor a filozófia élesíteni akar egy fogalmat, akkor a köznapi gondolkozás ellentmondásokba keveredik.

Inwagen alábbi öt tézise egyáltalán nem nyilvánvaló, mindegyikre adható eltérő válasz is, és ettől függően merőben különböző filozófiai ontológiák alapozódnak meg. Mindenkinek, aki komolyan foglalkozik a metafizika alapkérdéseivel, meg kell fogalmaznia ezzel kapcsolatban a saját választát. Korábbi posztjaimban jómagam is bizonytalankodtam az első, harmadik és negyedik tézist illetően. Lássuk ezek után az öt tézist.

1. tézis: A létezés nem egy tevékenység (Being is not an activity) p.233

J. L. Austin hangsúlyozza, hogy a „lenni” szó ige, ennek ellenére a nem ír le valamit, amit a dolgok csinálnak, miközben léteznek, hasonlóképpen ahhoz, ahogy mindaddig lélegzünk, amíg élünk. Hogy megértsük mit is jelent annak a tagadása, hogy a létezés egyfajta tevékenység, vegyük szemügyre azt az álláspontot, amelyik ezt elfogadja.

Némely cselekvésünk általánosabb érvényű mint mások. Mit csinál ön most? (A) Ön most olvas. (B) Ön most egy filozófiai szöveget olvas. Mindkét válasz helyes, de a második (B) pontosabb. Az (A) aktivitás általánosabb, mint a (B) aktivitás, mert az utóbbiból következik az előbbi, miközben fordítva nem áll. Vajon létezik-e egy olyan aktivitás, amit bármely dolgot tekintve a legáltalánosabb, azaz olyan aktivitás, ami minden egyéb aktivitásnak előfeltétele? Ha jól értem az egzisztencialista-

fenomenológiai filozófiai hagyomány követőit – írja Inwagen – az ő válaszuk igen, a kérdésre: ezt a legáltalánosabb aktivitást nevezik létezésnek vagy egzisztálásnak.

Vajon van-e ilyen legáltalánosabb, alapvető aktivitás, aminek hatóköre mindenre kiterjed? Inwagen úgy látja, hogy az egzisztencialista-fenomenológiai filozófiai irányzat több jelentős képviselőse szerint, ilyen mindent átfogó általános aktivitás nincs. Sartre szerint pl. egy asztal és egy emberi lény, egy személy léte, azaz alapvető aktivitása két merőben különböző dolog, a kettő között ontológiai/metafizikai szakadék tátong: más dolog egy asztal léte, mint egy ember egzisztenciája.

Ezzel szemben Inwagen szerint létezik egy minden (időben létező) dologra kiterjedő alapvető aktivitás, amit nevezhetünk fennmaradásnak, tartósságnak, öregedésnek. Két ponton tér el az álláspontja az egzisztencialista-fenomenológiai tradíciótól: 1. ez a legáltalánosabb aktivitás minden konkrét létezőre érvényes, azaz minden időben létező dologra vonatkozik; 2. ezt a legáltalánosabb aktivitást Inwagen nem nevezi létezésnek vagy egzisztenciának. Ugyanakkor ezzel nem tagadja meg a kapcsolatot a létezés és a fennmaradás vagy tartósság között. Szerinte a fennmaradás nincsen szorosabb kapcsolatban a létezéssel, mint valaminek a színe vagy formája a dolog létével. Természetesen jókora különbség van az értelmes lények és az élettelen dolgok között, és ez az amit Sartre hangsúlyoz. Ám a különbség nem abban van, hogy más a személyek és más az élettelen tárgyak léte, hanem egyszerűen abban, hogy ezek más-más természetű dolgok.

2. tézis: Ami van az ugyanaz, mint ami létezik (Being is the same as existence) p.235

Sok filozófus megkülönbözteti a létezést az egzisztenciától. Quine és követői azonban tagadják a megkülönböztetés indokoltságát. Szerintük, ha valami van, akkor az egzisztál (létezik) is és fordítva. Bizonyos pszichológia- szociológiai megfigyeléseket meg lehet fogalmazni a tudattal, saját végessége tudatával rendelkező lények esetén, ez azonban elmondható érthető, diszkurzív nyelven, nem szükségesek hozzá sokat sejtető, hangzatos, fennkölt nyelvhasználat, és az ehhez kapcsolódó létezés-egzisztencia fogalmi distinkció bevezetése. A vita verbális természetű, amire Quine maga is utal egy helyütt.

3. tézis: A létezés egyjelentésű (Being is univocal) p.236

Sok filozófus úgy véli, hogy mást-mást jelent a létezés, attól függően, hogy miről beszélünk. Másképp léteznek a fizikai tárgyak, és másképp a számok, megint másképp az elmék, vagy extra fizikai lények, ha valaki hisz a létezésükben. Ez nagyon vonzó álláspontnak tűnik. Inwagen említi, hogy kezdő filozófus hallgatókat nehéz meggyőzni arról, hogy nem biztos, hogy igaz az, hogy a létezés többjelentésű, sőt ellenkezőleg, egyenesen hamis. Jómagam is hajlottam erre az álláspontra. Úgy gondoltam, merőben másképp igazoljuk a fizikai tárgy létezését, mint pl. egy egyenlet megoldását jelentő szám létezését, és ezért ezek létezése is eltér. (Bizonyos értelemben, ezt most is fenntartom – majd külön írok a problémáról.)

Quine így ír erről:

„Mindannyian hajlamosak vagyunk arra, hogy a „létezik” szót köznapi értelemben használva azt mondjuk, hogy Pegazus nem létezik, egyszerűen azt értve ezen, hogy egyáltalán nincs ilyen dolog. Ha Pegazus létezne, csakugyan térben és időben volna, de csupán azért, mert a „Pegazus” szónak téridőbeli konnotációi vannak, nem pedig azért, mintha a „létezik”-nek volnának ilyen téridőbeli konnotációi. Ha a téridőbeli referencia hiányzik, amikor a 27 köbgyökének létezését állítjuk, az egyszerűen azért van, mert a köbgyök nem téridőbeli dolog, és nem azért, mert a „létezik” szót többértelműen használjuk.”[Arról, hogy mi van 117.o.]

Inwagen szerint annak a felfogásnak, hogy a létezés fogalma homályos, többértelmű Ryle volt a legjelentősebb XX. századi képviselője. A „Szellem fogalma”-ból idéz egy passzust, ami két ellenpéldával is cáfol.

4. tézis: A 'van' vagy a 'létezik' szavak közös értelmét adekvátan fejezi ki a formális logika egzisztenciális kvantora (The single sense of being or existence is adequately captured by existential quantifier of formal logic) p.238

Amennyiben valaki tagadja ezt a közös értelmet, akkor elő kéne állnia kétfajta formális logikával, ilyen az azonban mindeztáig nem ismeretes – legalábbis én nem ismerem.

5. tézis: Az utolsó, az ötödik tézis nem fejezhető ki egyetlen mondatban. Az ontológiai elkötelezettség kritériumát jelenti, azt a módszert, amivel fölismerhetjük egy elmélet elköteleződését valamilyen fajta létezőkben. p.241

Inwagen nem idézi Quine-t a létezés kritériumát illetően, én röviden megteszem helyette.

„A hagyományos nyelvtani kategóriákban szólva ez azt jelenti, hogy létezni annyi, mint egy névmás referencia tartományába esni. A névmások a referálás alapvető eszközei; a főneveket talán helyesebb volna névmás-helyettesítőknél nevezni. [Quine úgy véli, hogy a Russell féle leírás elmélettel kiküszöbölhetőek a nevek. Én ezzel nem értek egyet, bár ama technikát használom. A nevek kiküszöbölése egyfajta nem teljes fordítása a mondatnak. Szerintem pl. a 'Péter éhes.' mondat nem állítja, hogy létezik Péter – mint Russell megoldása sugallja – hanem előfeltételezi azt, ami nem ugyanaz.] A kvantifikáció változói – 'valami', 'semmi', 'minden' – teljes ontológiánk felett futnak, bármilyen legyen is az; és akkor, de csak akkor bizonyítható ránk egy adott ontológiai előfeltevés, ha az állítólag előfeltételezett dolgot valamelyik állításunk igaznak tartása érdekében azon entitások közé kell számítani melyek változóink lehetséges értékei. Mondhatjuk például, hogy néhány kutya fehér, úgy, hogy ezzel nem kötelezzük el magunkat sem a kutyaság, sem a fehérség entitásként való elismerése mellett.” [Arról, hogy mi van 128.o.]

Quine itt lehetne részletesebb, megmutathatná nekünk, hogy milyen nyelv használata esetén feltételezzük, és milyen nyelv használata esetén kerüljük el a fehérség létezésének feltételezését. Gyorsan pótoljuk a hiányt két elsőrendű logikai formulával. (Valójában kvázi formulákról van szó, remélhetőleg az olvasó könnyebb érthetősége kedvéért.) Az az alábbi két példamondat közül az első feltételezi, a második viszont nem a fehér, mint absztrakt entitás létezését. Az első egy függvény típusú kifejezést (színe), a második pedig egy predikátumot (fehér) használ. A függvény minden egyes dologhoz, ami az értelmezési tartományába tartozik, hozzárendeli a színét, a második pedig egy olyan kifejezés, ami a tárgyalási univerzum elemi körül az fehér dolgokra igaz.

(1) fehér = színe(x) & kutya(x)

(2) Fehér(x) & kutya (x)

Ugyanakkor ne tévedjünk, a tényektől, a valóságos kutyák fizikai tulajdonságától függ, és nem a nyelv választásától, hogy (1) és (2) igaz-e vagy sem. Vagy mindkettő igaz, vagy az egyik sem. A nyelv választása abban dönt, hogy miféle dolgok feltételezése segítségével írjuk le a valóságot, a tényeket, de abban nem, hogy mi a valóság, mik a tények.

Quine írásában később említi a jól ismert szlogent is – amiben egyébként teljes egyetértésben van Carnappal is:

„Nos, hogyan döntsünk a rivális ontológiák között? A választ bizonyára nem adja meg a »Létezni annyi, mint egy változó értékének lenni« szemantikai megfogalmazás; ez a megfogalmazás e helyett, épp ellenkezőleg, annak ellenőrzésére szolgál, hogy egy adott észrevétel vagy elmélet összhangban van-e egy előzetesen adott ontológiai standarddal. Az ontológiával kapcsolatban nem azért vizsgáljuk a kötött változókat, hogy megtudjuk, mi létezik, hanem ezért, hogy megtudjuk, egy adott észrevétel vagy elmélet – a sajátunk vagy valaki másé – miről *mondja* azt, hogy létezik és ennyiben ez ténylegesen nyelvi probléma. Ám az, hogy mi létezik, már más kérdés.” [Arról, hogy mi van 131.o.]

[Arról, hogy mi van (ford. Eszes Boldizsár) in. Willard Van Orman Quine: A tapasztalattól a tudományig (2002) Osiris, Bp., pp 115-135]

Más helyütt Quine jobban kiemeli a változók lehetséges értékei nyelvhez kötöttségét: „What entities there are, from the point of view of a given language, depends on what positions are accessible to variables in that language. What are fictions, from the point of view of a given language, depends on what positions are accessible to variables definitionally rather than primitively. Shift of language ordinarily involves a shift of ontology. There is one important sense, however, in which the ontological question transcends linguistic convention: How economical an ontology *can* we achieve and still have a language adequate to all purposes of science? In this form the question of the ontological presuppositions of science survives.” [A Logistical Approach to the Ontological Problem in. The Ways of Paradox and other essays – Revised and enlarged edition (1976) Harvard Univ. Press, p.201]

Számos korábbi posztomban alkalmaztam Quine létezési kritériumát, Inwagen azonban arra figyelmeztet, hogy talán túl egyszerűnek képzeltem ezt a kérdést. Több problémát is említ, ezek közül most csak az utolsó példáját vesszük szemügyre. A példamondat a következő:

(1) Minden bolygó, bármely időpontban valamilyen távolságra van az összes csillagtól.

Inwagen a mondatot több lépésben fordítja le a klasszikus elsőrendű (extenzionális) logika formális nyelvére. (Emlékezzünk arra, hogy Quine ennek a nyelvnek kitüntetett jelentőséget tulajdonít – amivel egyetértek.)

(1.1) $\forall x$ ha x egy bolygó, x minden időpontban bizonyos távolságra van minden csillagtól.

(1.2) $\forall x$ (x egy bolygó $\rightarrow \forall y$ (ha y egy csillag, x minden időpontban egy bizonyos távolságra van y -től))

(1.3) $\forall x$ (x egy bolygó $\rightarrow \forall y$ (ha y egy csillag $\rightarrow \forall t$ ha t egy időpont, akkor x t időpontban egy bizonyos távolságra van y -től))

(1.4) $\forall x$ (x egy bolygó $\rightarrow \forall y$ (ha y egy csillag $\rightarrow \forall t$ (t egy időpont $\rightarrow \exists z$ (z egy távolság & x t időpontban y -től z távolságra van))))))

Jegyezzük meg, hogy természetesen bizonyos nehézségek merülhetnek föl az idő adat értelmezésével kapcsolatban a különféle csillagok vonatkozásában, de ezen most emelkedjünk felül. Fontosabb, hogy az utóbbi formula (1.4) nem hangsúlyozza, hogy adott vonatkoztatási rendszerben a t időpontokhoz tartozó x és y közötti távolság függvény kapcsolat. Ezt így fejezhetjük ki:

(1.4.1) $\forall x$ (x egy bolygó $\rightarrow \forall y$ (ha y egy csillag $\rightarrow \forall t$ (t egy időpont $\rightarrow \exists z$ (z egy távolság & $z = x$ y -től való távolsága t -kor))))))

Inwagen szerint a változók szerepét csak fokozatosan ismerjük föl a mondat értelmezésekor, és azok nincsenek eleve adott, rögzített módon benne az eredeti mondatban. Értelmezést, interpretációt igényel a felszínre hozataluk. Bár a példamondat vonatkozásában igaza van, elkerüli a figyelmét, hogy a fizika eleve formális nyelvet használ, így ottan ezek a kérdések nem merülnek föl, vagy más formában merülnek föl. (Szerintem Quine-t jobban érdekli a fizika formális nyelve, mint a hétköznapi nyelv.) Inwagen szerint a változók bevezetése nem történhet mechanikusan, és szerinte az eredeti mondat (1) nem kötelez el bennünket a távolságok, mint absztrakt entitásokban való hit iránt, miközben az utolsó formalizált mondat (1.4) vagy különösen (1.4.1) igen. Ebből arra következtet, hogy valami félre ment a fokozatos formális nyelvi fordítás közben. (Szerintem ebben téved, ezért pl. ha (1) igaz, akkor a naiv materializmus hamis.) Más érdekes példákat is említ, pl. egy sajtban lévő két lyuk esetét, ahol a két lyukra vonatkozó állítás bizonyos megformulálásban elkötelez bennünket a lyukakban való hit mellett, ami némely materialista számára elfogadhatatlan lehet.

Inwagen írását ezzel zárja (nem szó szerinti fordítás): „Minden olyan ontológiai vita – arról való vita, hogy valami van-e vagy nincs – amikor a vitázók nem fogadják el Quine vonalvezetését az ontológiai előfeltevések kimutatására, gyanús. Számunkra, akik Quine követői vagyunk meta-ontológiai tekintetben, szinte bizonyos, hogy vitapartnereink előtt álláspontjuk számos kellemetlen következménye rejtve marad a homályos érvelés és elfogult gondolkozás következtében.”

A poszt innen letölthető: <http://ferenc.andrasek.hu/blog/pdf/inwagen-on-quine-metaontology.pdf>